

NyS

Titel:	Sproglig og litterær tekstlæsning
Forfatter:	Finn Brandt-Pedersen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 2. Grammatik, Pragmatik og Tekstbeskrivelse</i> , 1970, s. 9-21
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Finn Brandt-Pedersen:

Sproglig og litterær tekstlæsning.

Emnet er sproglig og litterær tekstlæsning, og deri må ligge spørgsmålet om skellet mellem de to forehavender og om deres indbyrdes forhold.

Det er efterhånden almindeligt accepteret, og praktiseret, at foretage indgående sproglige tekstiagttagelser som led i litterær tekstfortolkning. En kort vurdering af de sproglige iagttagelsers betydning må gå ud på, at de principielt ikke kan bringe noget betydningsmæssigt for dagen, som det ikke var muligt i forvejen at fornemme sig til ved almindelig opmærksom læsning. Værdien består derfor i, at iagttagelserne gør det muligt at argumentere tekstligt for de løsere fornemmelser og vel også at træne læseropmærksomheden. Endeligt er der nok tekster, som er så sprogligt komplicerede eller underfundige, at de stiller krav til læseropmærksomheden, som går udover, hvad de allerfleste kan honorere.

Og for den, som ikke blot vil oplæres til at være en god læser, men til som pædagog, kritiker eller forsker at have et professionelt, fagligt forhold til de litterære tekster, er det nødvendigt at have kendskab til sammenhængen mellem de sproglige mekanismer og de læserfornemmelser, som er deres resultat.

Arbejdet med sprogiagttagelse i litteraturlæsningen har i en årrække betydet tendenser til en forbrødring af det sproglige og det litterære, som ellers har eksisteret ret adskilt. Det er især foregået i dansk-lærerkredse, men selv om det pædagogiske kun er en enkelt udadrettet side af studiet, er den ikke uden betydning. Så længe det er en hovedopgave for universiteterne at uddanne gymnasielærere, må man regne med, at tilrettelægnngen af studiet påvirkes af gymnasiernes krav.

Forbrødring er en sympatisk foreteelse, men man har i forbrødringen kunnet ane en magtkamp, en strid om, hvem der skal være storebror og lillebror.

Den grammatikundervisning, man traditionelt har givet skolebørn,

vil ikke mange forsvare længere. Tegnsætningen klares uden kryds og bolle ved pause- eller meningskommaer. Fremmedsprog-undervisningen ved naturmetoden, den direkte metode. Som middel til bedre sprogforståelse er grammatikken forkastet. Derimod er lidt elementær sproglære nødvendig ved tekstlæsningens sprogiagttagelse, og hele det sproglige er således indrangeret som hjælpedisciplin for litteraturundervisningen.

Der er brugt megen tid på at lære skolebørn grammatik og ofte med små resultater, bortset fra det mindretal i enhver klasse, som af en eller anden grund synes, at grammatik er en morsom sport. Det er min erfaring, både med højskoleelever og 1. års danskstuderende, at man ikke skal gå ud fra, at eleverne kan bare den mest elementære grammatik. På den anden side er det, de har brug for af sproglære og grammatisk begrebsapparat til tekstlæsningen, hurtigt overset, og det er let at lære dem det undervejs. Er man i gang med en tekst, hvori sætningernes vægtforhold, - forvægt, bagvægt, ligevægt -, spiller en rolle, er det kun en 5 minutters digression at sætte eleverne ind i dette. Og da det ikke er tom sproglæreeksercits, men motiveret i situationen, som undervisning skal være i dag, indlæres stoffet langt bedre.

Men hvis man tror, man således har fået gjort litteraturen til det egentlige og det sproglige til en hjælpedisciplin, har man forregnet sig. Samtidig med udviklingen af den sprogligt funderede tekstlæsning er der sket det, at tekstlæsningen er blevet rettet mod meget andet end de skønlitterære tekster. Man inddrager i sprogiagttagelsen tekster af enhver art, avismeddelelser, reklametekster, politikerudtalelser, nedskrevet mundtligt sprog o.s.v.. I den store mængde af forskelligartede tekstprøver, som anvendes til sprogiagttagelsen, er de skønlitterære tekster kun en enkelt form mellem andre former for sproganvendelse. I sidste omgang kan det derfor let blive litteraturen, der kommer til at lide under forbrødringen, og man kan ane en ordning, hvorefter de få, der gerne vil se mere litteratur, end den der indgår mellem tekstprøverne, er henvist til at vælge sig ind på særlige hold, der er placeret som formning, rytmeorkester og anden musisk frikvartersundervisning.

Der er god mening i at praktisere sprogiagttagelse på reklame-

tekster og politikerudtalelser, som samfundet ser ud, men man vil alligevel nødtigt se litteraturen druknet i mængden af tekstprøver, og bl. a. derfor er der grund til at se på, om ikke tekstlæsning af skønlitterære tekster er noget andet end læsning af alle andre tekster. Dvs. at de sproglige iagttagelser ved læsning af skønlitterære tekster må kombineres med anden virksomhed, som ikke kræves ved læsning af ikke-skønlitterære tekster.

Til det formål har jeg taget nogle tekster frem, som jeg har behandlet før i anden sammenhæng, og hvori jeg finder anskueligt stof til belysning af det spørgsmål.

Først Jørgen Gustava Brandts Mand med guitar.

Digtet falder i forskellige afsnit. Uanset inddelingskriterier kan man komme til den opfattelse, at linie 1-3 udgør et afsnit, og at derefter linie 4-28 udgør et langt andet afsnit. Resten af digtet, linie 29-38, kan eventuelt underopdeles, i hvert fald ved strofedelingen efter linie 32.

Inddelingen kan underbygges på forskellig måde. Verbaltiderne er i 1. afsnit datid, i 2. afsnit nutid. Linie 29-32 har den sammensatte tid "må komme" og ønskemåden "lovte være". Linie 33-38 har igen nutid, men nu den såkaldte altdids-præsens, mens nutiden i det lange 2. afsnit er en aktuel præsens.

Til verbaltidernes skift svarer tidsangivelserne: i linie 1 "engang", i linie 4 "nu", i linie 34 og 36 "hver dag", "hvert øjeblik".

Af personlige stedord forekommer i 1. afsnit "Jeg" som helsætningsgrundled, kraftigt udhævet ved placeringen som tekstens første ord. I 2. afsnit forekommer "jeg" 3 gange (lin. 4, 13 og 24) som ledsætningsgrundled. Linie 29-32 har ingen personlige stedord. Sidste strofe indeholder "vi".

Også tematisk, "indholdsmæssigt", bekræftes opdelingen. 1. afsnits "dreng, i feber" kommer igen i 3. afsnits "barndoms sygeseng".

Metrisk er digtet skrevet i alternerende frie vers, regelmæssig bisyllabisk gangart, som normalt fortsætter ubrudt over linieskift. Det fortløbende er dog brudt enkelte steder, således at en linie slutter med sænkingsstavelse, og næste linie begynder med sænkning, - eller omvendt slutter og begynder med hævnning. Da linierne i øv-

rigt er af højst forskellig længde, ofte med udtalt enjambement og uden enderim, er linieskift ikke meget markeret, og man tilskyndes til at læse teksten som en lang fortløbende rytme. De få steder, hvor det bisyllabiske forløb er brudt ved linieskift, bliver derfor markante delesteder. De findes ved overgangen linie 3-4, linie 28-29, linie 32-33 og linie 36-37. Hvor meget dette siger om underopdeling af passagen efter linie 29, kan diskuteres. I hvert fald støtter det opfattelsen af linie 4-28 som ét langt afsnit.

Inden for dette lange afsnit kan man iagttage påfaldende opremsninger og parallelstillinger. Efter kolon i linie 9 kommer en opremsning med 8 led. I linie 21 begynder en række sætninger, sluttende med "er svar", og derefter 2 gange "er det" (nemlig svar), derefter med kursivering "er det", og endelig som 5. led "og disse ord" som også underforstået "er det". I øvrigt begynder denne sætningsrække allerede i linie 4, hvis sætning slutter "er svar". De følgende har ikke præcis denne ordlyd, men kan dog betragtes som varianter. Parallelsætningerne går således over hele afsnittet linie 4-28.

Med disse iagttagelser er teksten ikke fortolket, men en fortolkning kan hurtigt bygges over dem. Der tales først om et skrig og derefter om et svar på dette skrig, som altså må forstås som et spørgsmål, velsagtens om mening og livsindhold. I det lange 2. afsnit berettes det, hvordan alt nu strømmer imod jeg-personen som svar, som oplevelsesfylde, virkelighed, liv.

Afsnittene efter linie 29 reflekterer over denne oplevelse og ud-drager konklusionen: Alt er svar, også de hverdagsagtige, let oversete ting, når én betingelse er opfyldt: at "vi elsker", - hvilket her vel må betyde: når vi selv vil, - når vi vil åbne os, acceptere, elske - tingene, omverdenen, de andre, virkeligheden.

De personlige stedord, som blev iagttaget, afspejler således et forløb fra en ulykkelig jeg-centrering til en udadventt åbenhed, udtrykt i et "vi", en konstatering af et vilkår, som er fælles for alle.

Størst plads optager 2. afsnit med selve oplevelsen. De iagttagne lange opremsninger og parallelsætninger udtrykker i det sproglige ved den stadige ophobning af eksempler og stadig overbyden af

det foregående den samme mængde og fylde, den samme oplevelse af, at alt er svar, som indholdsmæssigt udsiges. Det rytmisk fortløbende støtter også dette.

De konkrete tekstiagttagelser, som hovedsagelig var af sproglig art, gav ikke en fortolkning. Men når fortolkningen er givet, ses de iagttagne træk at ligge som et skelet, en struktur, lige under fortolkningen.

For at komme fra iagttagelserne til fortolkningen må man foretage et spring, et skøn, et valg mellem muligheder. Det, som foregår, er en sammenfattende virksomhed. Man kan kalde det intuitiv forståelse, eller kalde det en gestaltungsproces.

Helhedsforståelsen sker naturligvis på grundlag af teksten og dens enkeltdele, og det må være ørkesløst at diskutere, hvordan vekselvirkningen foregår. Det er den hermeneutiske cirkel. Det kan ikke udelukkes, at nogle af iagttagelserne er gjort, styret af en foregrebet sammenfatning. Hvordan finder man på at iagttage verbaltider, personlige stedord o. s. v. og ikke f. eks. vægtforhold og adjektiver, som man ville slå ned på i en anden tekst?

Det, som kan fastslås, er, at det ikke er muligt at addere sig fra iagttagelserne frem til en fortolkning. Der må noget andet til. Og dette andet er ikke det mindst spændende, idet det vel er her man især involverer sig selv, sin erfaringsmængde, sin holdning, i valget.

Hvormange af de gjorte iagttagelser der naturligt kan kaldes sproglige, er et definitionsspørgsmål. Metrikken må falde udenfor. Og man kan i andre tekster gøre iagttagelser af anden art, som heller ikke naturligt kan kaldes sproglige. I systemdigtningen træffer man f. eks. en temmelig mekanisk omflytning af tilbagevendende elementer og kan undertiden påvise en helt maskinmæssig mekanik, som er systemet. Dette kan næppe heller kaldes sprogligt. Det samme gælder vel i større tekster kompositionstræk, bygget på handlingsfaser o. lign.

Derefter H. C. Andersens Otte og tyvende Aften af Billedbog uden Billeder.

I en fortolkning af denne tekst, lavet til brug i en anden forsamling, fandt jeg det væsentligt at bemærke et tempoforløb i teksten. Forløbet er sådan, at der begyndes i normalt tempo, som derefter aftager, indtil der ved midten af teksten næsten nås stilstand, hvile, hvorefter tempoet igen sættes op og ved tekstens slutning er normalt eller endog hastigt.

Tempo-effekten er ikke et rent spørgsmål om faktisk læse- eller talehastighed, men også om informationsmængde pr. tidsenhed. Hvis der føres mange, stadigt nye, informationer frem med et knapt sprogforbrug, opleves tempoet som hurtigt, og omvendt.

I tekstens første punktum er der en ret knap, telegramlignende stil, ingen bindeord mellem sætningerne. I andet punktum er der stadig ingen sætningssammenbinding, mens der derefter i resten af teksten er og-sammenbinding af næsten alle sætninger. I andet punktum forekommer ordet og dog 3 gange, den ene gang mellem to verbaler, de to andre gange i dobbeltudtryk: dybere og dybere, meer og meer, - dobbeltudtryk, hvis dobbelthed ikke bringer ny information frem, men derimod har forstærkende og malende effekt.

I andet punktum findes også to lange sammenligninger: "som Sæbeboblen synker i den stille Luft" og "som den hvide Lotus paa den rolige Indsø". Disse led har som dobbeltudtrykkene hovedsagelig malende effekt og på grund af deres længde derfor i endnu højere grad tempomæssigt tøvende effekt.

Der er i tekstens 1. punktum også to lange sammenligninger: "som den rene Luft jeg gennemseilede" og "som Kjæmpetræer i Skoven". De kan synes at være af samme slags som de to senere, men en fortolkning vil vise, at de er i høj grad informative. Der er i 1. punktum beskrevet et undersøisk landskab, en verden, hvis parallelitet med den oversøiske verden er væsentlig for tekstens forståelse. Denne parallelitet kommer i høj grad frem gennem de to sammenligninger. Vandet dernede sammenlignes med luften deroppe (og månens bevægelse gennem luften omtales med ordet gennemsejle), og havplanterne sammenlignes med kæmpetræer i skoven. De to sammenligningsled er derfor informative i den forstand, at de etablerer en for for-

tolkningen og forståelsen afgørende parallelitet. (- I 2. punktums sammenligninger kan man hævde, at ordet "Lotus" har en lignende funktion, dog langtfra af samme styrke).

Hvis man fik denne tekst udleveret med den opgave at foretage, ikke en litterær fortolkning, men en sproglig beskrivelse, ville man næppe være i stand til at skelne de to første og de to sidste sammenligninger fra hinanden og dermed ikke kunne klarlægge tekstens tempoforløb fuldt ud.

Svarende til tempoforløbet er der beskrevet en først nedadgående og derefter igen opadgående bevægelse i teksten. Det gælder helt bogstaveligt svanens bevægelse. Den flyver, synker, ligger stille, og flyver igen.

Denne bevægelse er forstærket sprogligt ved, at ord for synken, stilstand og flyven forekommer udover, hvad der beskriver svanens bevægelse. "Synker" forekommer en ekstra gang i sammenligningsleddet med sæbeboblen som grundled. "Stille" også i sammenligningsleddet som adjektiv til luft. "Rolige" som adjektiv til indsø. I tekstens anden halvdel forekommer "hævede" om vinden, som hæver vandfladen, "løftede" om svanens hoved, og "stigende" adjektivisk til solen.

Man kan gå videre i denne tekst, som forekommer overordentligt gennemkomponeret, og finde andre eksempler på ord, der står med en betydning eller en strukturerende funktion, som rækker udover ordets betydning og funktion i det lokale sprogforløb. Og denne videre betydning og funktion kan ofte først bemærkes, når fortolkningens sammenfattende virksomhed er i det mindste påbegyndt.

Ordet "fløi" forekommer 3 gange kort efter hinanden i slutningen. Hvordan man ellers nærmere vil fortolke teksten, indgår det som noget væsentligt, at svanens ensomme flugt til sidst afspejler en individets tilblivelse på ensomhedens vilkår, en bevidst eksistens i modsætning til den oprindelige floktilværelse. Der er derfor god mening i, at ordet "fløi", som så stærkt anvendes om enkeltflugten, ikke anvendes om flokken. Om flokken siges der, de to steder hvor den omtales, at den "drog".

I den lagdelte tekstmodel, som jeg undertiden anvender, optræder et

"betydningsenhedernes lag". Det er i høj grad iagttagelser af denne art, jeg vil henregne til det lag, iagttagelse af ords funktion udover den lokale. Det er funktioner, som ofte bliver til ved en korrespondance mellem enkeltord og -udtryk, ofte rækkende hen over mange sætninger, - i romaner undertiden korresponderende hen over måske 100 sider.

En del af disse betydningsenhedernes ekstrafunktioner kan måske, selv om de er vigtige for fortolkningen, iagttages uden at en fortolkning er i gang. Jeg husker, at et teksteksempel i "Dansk er mange ting" er en Pontoppidan-tekst, hvori pointen er, at alle adjektiver i en landskabsbeskrivelse er ord, som kunne bruges om mennesker, så der derigennem foregribes en karakteristik af landskabets beboere, bønderne, der karakteriseres som fede, træge, sindige.

En sådan iagttagelse kan gøres, uden at der er foretaget en omfattende fortolkning af teksthelheden, men den forudsætter dog en sammenfattende virksomhed, hvormed fortolkningen er begyndt.

Hvor langt vil man i en sproglig tekstlæsning forudsætte en sådan sammenfattende virksomhed, som har karakter af, i hvert fald begyndende, fortolkning? - Ikke til vejs ende, i hvert fald.

Forbrødringen af det sproglige og det litterære bevirker, at man i et vist omfang vil komme til at arbejde ind over hinandens områder. Det er udmærket og må i øvrigt opfordre til nær kontakt mellem parterne. Men litterær og sproglig tekstlæsning bliver aldrig sammenfaldende. Litterær tekstfortolkning vil altid indbefatte adskiligt mere end en sproglig tekstlæsning.

Man kunne gå videre og overveje, om i en skønlitterær tekst overhovedet noget står for, hvad det bogstaveligt betyder, og hvad det for en sproglig tekstlæsning siger. - Om fortolkningen ikke altid søger en næsten abstrakt, almen grundmodel bag teksten, en struktur, et forløbsmønster, som det, teksten i første omgang omhandler, kun er en eksemplifikation af.

De to tekster kunne antyde det. I Gustava Brandts digt er det ganske underordnet, at historien begynder i en barndoms sygeseng, hvilket også fremgår af, at udgangssituationen er så løst antydet. Der er tale om et videre gyldigt forløb.

Gustava Brandt har gjort turen med helt fra Heretica-perioden og

frem. Som heretiker var han vel i opposition, i særstilling, foregribende den senere modernisme, men dog heretisk farvet. Man kunne forsøge en person- og litteraturhistorisk forståelse, hvorefter digtet beskriver et forløb fra det heretiske nødråb frem til en befrielse i en senere digterholdning. - Men også det vil være en for snæver fortolkning, en anden eksemplifikation af et alment forløb, som er digtets tema.

Men med sådanne overvejelser bevæger man sig ind i litteraturteorien og bort fra emnet.

TEKSTBILAG

Otte og tyvende Aften

Af Billedbog uden Billeder.

„Det var Havblik,“ sagde Maanen, „Vandet var saa gjennemsigtigt, som den rene Luft jeg gennemseilede, jeg kunde see dybt under Havfladen de sælsomme Planter, der, som Kjæmpetræer i Skoven, hævede sig med favnelange Stængler op mod mig; Fiskene svømmede hen over deres Toppe. Høit i Luften drog en Flok vilde Svaner, een af dem sank med afkræftede Vinger dybere og dybere, dens Øine fulgte den luftige Caravane, som meer og meer fjernede sig, selv holdt den Vingerne vidt udbredte og sank, som Sæbeboblens synker i den stille Luft, den rørte Vandfladen, dens Hoved bøiede sig tilbage mellem Vingerne, stille laae den, som den hvide Lotus paa den rolige Indsø. Og Vinden luftede og hævede den lysende Vandflade, saa straalende, som var det Ætheren, der rullede frem i store, brede Bølger, og Svanen løftede sit Hoved og det skinnende Vand sprøitede som en blaa Ild hen over dens Bryst og Ryg. Dagskjæret lyste paa de røde Skyer, og Svanen løftede sig styrket og fløi mod den stigende Sol, mod den blaanende Kyst, hvorhen Luftcaravanen drog, men den fløi alene, med Længsel i sit Bryst, eensom fløi den over de blaa, de svulmende Vande.“ - -

H. C. Andersen

Begge tekster er kopieret fra Finn Brandt-Pedersen: Anvendt Metrik, Gyldendal 1970.

Mand med guitar

Jeg skreg engang, som dreng, i feber, – *skreg*
og styrted med mit skrigs raket,
en gylden flamme kastet ind i mørkets guddom ...

Det instrument, jeg nu, imens det regner
5 i min gades dæmring, ene her, slaar an, er svar.
Den rige regn, en gylden jubel. Stadens tage,
spir og kløfter svarer uafledigt.
Se, paa mit hjertes fjerne første raab
fortroligt nære svar: min gamle dør med sprækken,
10 lyset, ting, det falder paa og vækker,
piben, uret, flasken, selv den slukte lampe
og den søsterlige kop med revnen.

Alt er svar. (De korte døgn jeg kom fra:
fyr der hoster hult og hæst i taagen,
15 eller, mellem vissent løv en dag,
en efteraarsfugl med dybe, runde toner
i det tydelige træ i klar og lydhør
luft der holder fuglestemmen længe
langt fra denne by.)

20 Og her:
den draabevis regn fra kvist, igen,
igen, er svar,
og syngende kloaker under riste er det,
trygge, mørke gavle, som jeg kender, er det,

25 byen i mit hjærte *er* det – rislende –
og disse ord,
hvis duft, som regnens i den aarle morgen,
er forunderlig og fuld af sælsomt foraar.

Saa langvejs fra maa svaret komme,
30 ytrer sig med mange divisioner.
Lovet være ly for overvintret sjæl,
den hvide søvn i gryet, barndoms sygeseng.

Gamle guddom af i morgen, dine
gerninger er hver dags hændelse og tal.
35 En ting, en enkelt, en tilfældig, paa sit sted,
hvert øjeblik, er svarets sum, dersom vi elsker.
Men vore blinde afkalds døgn
er ligegyldig død.

Jørgen Gustava Brandt

Diskussion efter Finn Brandt-Pedersens indledning:

Søndergaard: Stillede spørgsmål angående den lagdelte tekstmodel.
Er der kun to lag - ordet og sammenhængen, eller en serie af lag?

B-P svar: Der er 8 lag. Man kan overveje, hvilke af dem der er sproglige, og hvordan de hænger sammen. Hvor meget kan man arbejde i det ene uden at skulle over i det andet?

Resten af diskussionen udsattes til efter og i forbindelse med Allan Karkers tekstgennemgang.